

новного конфлікту в системі корпоративного управління з точки зору відносин «агент-принципал», що збагачує загальну теорію менеджменту. Доцільним також є подальше дослідження побудови органів управління корпорацією за принципом «методологічного індивідуалізму», тобто визначення провідної ролі індивідуумів і цілеспрямованої поведінки індивідуальних агентів (посадових осіб органів управління) у реалізації влади в корпорації. Урахування принципів інституціоналізму сприяє створенню ефективної системи влади в корпораціях, що обумовлює ефективність економіки країни та її визнаність з боку міжнародних бізнесових кіл та іноземних інвесторів.

Література

1. Гибсон Д., Иванцевич Д., Доннели Д. Организации: поведение, структуры, процессы: Пер. с англ. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 662 с.
2. Дафт Р. Организации. –СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 352 с.
3. Robbins, Stephen P. Organization Theory: Structure, Design, and applications. – Prentice Hall, NJ, 1990. –468 p.
4. Morgan G. Images of organizations. – Sage Publications, London, 1986. –248 p.
5. Gordon J.R. A diagnostic approach to organizational behavior. – Needham Heights, MA, Allyn and Bacon, 1993. – 346 p.
6. Pfeffer J. Understanding power in organizations. – London, P.C.P., 1993. – 290 p.
7. Капелюшников Р.И. Новая институциональная теория // история экономических учений: (современный этап). / Под общ. Ред. А.Г.Худокормова. – М.: Инфра-М, 1998. –733с.
8. Нуреев Р.М. Институционализм: прошлое, настоящее, будущее // Вопросы экономики. – 1999. – № 1. – С. 125-131.
9. Дементьев В.В. Экономика как система власти / ДонНТУ. – Донецк: Изд-во "Каштан", 2003. – 404 с.
10. Олейник А.Н. Институциональная экономика. – М.: Инфра-М, 2000. – 416 с.
11. Коуз Р. Природа фирмы / Природа фирмы: Пер. с англ., под ред. О Уильямсона и С. Уинтера. – М.: Дело, 2001. – С. 33-52.
12. Тофлер Э. Метаморфозы власти. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2001. – 669 с.
13. Фролов С.С. Социология организаций: Учебник. – М.: Гардарики, 2001. – 384с.
14. Уильямсон О. Экономические институты капитализма. Фирмы, рынки, «отношенческая» контракция. – СПб.: Лениздат, 1996. – 702 с.
15. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. – М.: Фонд экономической книги «начала», 1997. – 345 с.

Статья поступила в редакцию 16.01.2006

Н.І. ТКАЧЕНКО,

Національна металургійна академія України

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА АКТУАЛІЗАЦІЯ СКЛАДОВИХ ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ РЕНТНИХ ВІДНОСИН

Інституціональна актуалізація та вирішення існуючих проблем створення та вдосконалення існуючого економічного механізму реалізації рентних відносин в рамках економічної теорії останнім часом набуває все більшої популярності серед науковців різних напрямків економічної думки. Надзвичайна популярність даного підходу до визначення сутності категоріального апарату класичної економічної теорії заслуговує, на нашу думку, окремої уваги.

З огляду на існуючі межі дослі-

дження в теорії інституціоналізму та неоінституціоналізму, так само як і неокласичного напрямку, є обмін та ринок, а решта – виробництво, технологія, всі ресурси – задано екзогенно [1,35] та науковцями залишається поза увагою, що призводить до певного суб'єктивізму в зроблених висновках наукових досліджень. Стратегічне зростання економіки країни та інституалізація відносин власності на надра значною мірою залежать від інтенсивності розробки родовищ корисних копалин, забезпечення

© Н.І. Ткаченко, 2006

раціонального використання здобутої сировини, створення умов для ефективного функціонування системи рентних відносин, розробки обґрунтованого перерозподілу прав власності на надра між державою та підприємцем-орендарем надр. Зазначене обумовлює вибір як більш прийнятного методологічного інструментарію при аналізі означених проблем комплексного підходу, що складатиметься із базової методології класичної, неокласичної та традиційної інституційної теорії.

Динамізм інституціональних перетворень, неспроможність деяких економічних суб'єктів ефективно діяти в нових умовах вимагають адекватного вдосконалення наявного економічного механізму реалізації рентних відносин з метою, з одного боку, забезпечення реалізації державної власності на надра та отримання додаткового джерела надходжень до Державного бюджету України; з іншого – найбільш повного та ефективного використання запасів мінеральної сировини. Зазначене вимагає переосмислення теоретичних надбань та практики господарювання і на цій основі – вдосконалення економічної політики держави в галузі надровикористання та формування адекватної сучасним умовам рентної політики.

Існуючі схеми вилучення, розподілу та перерозподілу створеної ренти не забезпечують подолання негативних явищ та тенденцій в гірничозбагачувальній сфері, не приносять належного рентного доходу суб'єктам. Певна недосконалість існуючого механізму рентних відносин пов'язана з неадекватністю функціонування їх змістовних складових системи, розподілом прав власності на надра між суб'єктами та безпосередньо проявляє себе при проведенні кількісних оцінок диференційної ренти. Подолання негативних явищ перехідного періоду потребує залучення невикористаних потенційних можливостей системи рентних відносин, створення адекватного економічного механізму їх реалізації, вирішення проблем інституціональної архітектури, що буде забезпечувати загальну спрямованість розвитку системи рентних відносин, направлену на узгодження еко-

номічних інтересів суб'єктів.

У дослідженні проблем ренти та рентних відносин створено ґрунтовні гносеологічні основи. Представниками класичної школи політичної економії розроблено теорії диференційної та абсолютної ренти (У.Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо, К.Маркс); прихильниками неокласичного напрямку економічної теорії приділено увагу концептуальним основам економічної ренти (А. Маршалл, Л. Вальрас, Дж.Б. Кларк та інші); радянськими науковцями проаналізовано специфіку прояву рентних відносин при соціалізмі через призму теорії господарського механізму й класичної теорії ренти (І. Беляєв, А. Белянова, К. Гофман, Л. Канторович, І. Карлюк, В. Кудинов, І. Лаптев, К. Розенталь, Н. Смолін, Л.Шанін та інші); сучасними вітчизняними економістами проведено дослідження проблем трансформації системи рентних відносин (О. Голуб, Б. Данилишин, В. Інякін, В. Міщенко, Б. Кваснюк, Б. Райхель, Т.Решетілова, Ю. Разовський, О. Струкова, Г.Спектор та інші); провідними зарубіжними вченими зроблено висновки відносно формування, вилучення та розрахунку ренти (Д. Магнус, А. Ендрес, І. Квернер, А.Ослунд та інші).

Аналіз останніх публікацій відносно рентоотримання свідчить про необхідність вирішення питань стосовно отримання ренти, проведення розподілу та перерозподілу ренти [2, с.168-170], оскільки в Україні існує значна кількість родовищ корисних копалин, які мають промислове значення [3, с.9]. Незважаючи на безперечні досягнення вітчизняної й зарубіжної економічної думки в дослідженні рентних відносин, недостатньо розробленими залишаються деякі питання щодо змісту рентних відносин, їх місця й ролі у суспільному відтворенні, а також специфіки формування й функціонування економічного механізму їх реалізації в перехідній економіці України [5; 11].

Мета даного дослідження полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні економічного механізму реалізації рентних відносин, специфіки й форм прояву в перехідній економіці України та розробки рекомендацій щодо його вдосконалення.

Досягнення мети дослідження може бути здійснено через розв'язання наступних завдань: з'ясування теоретико-методологічних основ рентних відносин; визначення місця і ролі рентних відносин у системі відносин суспільного відтворення; виявлення основ та змісту механізму реалізації рентних відносин, його специфіки в перехідній економіці України; удосконалення методики розрахунку показників диференційної ренти I та диференційної ренти II [12]; розробка рекомендацій щодо регулювання рентних відносин в умовах перехідної економіки України. Об'єктом дослідження є процеси виробничого надровикористання в межах суспільного відтворення; предметом дослідження виступають рентні відносини між державою та економічними суб'єктами, що складаються в процесі надровикористання.

Дослідження історичного розвитку теоретичних засад рентних відносин дозволило виділити та проаналізувати специфіку чотирьох етапів розвитку теорії, а саме: класичного (становлення теорії диференційної та абсолютної ренти); неокласичного (розробка концептуальних основ економічної ренти); радянського (здійснення аналізу специфіки функціонування рентних відносин в умовах командно-адміністративної системи, директивного планування та неринкових господарських зв'язків); на сучасному етапі вітчизняні економісти віддають перевагу надбанням класичного та радянського етапів, а провідні зарубіжні вчені доповнюють неокласичну теорію аналізом проблем формування та вилучення ренти за умов рентиорієнтованої поведінки суб'єктів [6].

Методологічне підґрунтя, яке застосовується для розкриття сутності та форм прояву рентних відносин, переважно є іманентним двом напрямкам економічної думки – класичному та неокласичному. Для першого з них є характерним застосування методологічного інструментарію, що ґрунтується на основних принципах матеріалістичної діалектики та загальнонаукових методах пізнання, а для другого – основним є суб'єктивістський підхід до розгляду економічної сутності ренти та рентних від-

носин. Проведений аналіз переконує у недоречності безпосереднього використання накопиченого західною економічною думкою теоретико-методологічного багажу щодо визначення сутності рентних відносин та вдосконалення економічного механізму реалізації рентних відносин, бо його розробка здійснювалася за умов існування розвинутого ринкового середовища, які є суттєво відмінними від наявних у перехідній економіці України. Недоцільним є і спирання лише на висновки робіт науковців радянського етапу, оскільки вони відображають специфіку функціонування рентних відносин за умов командно-адміністративної економічної системи з плановим виробництвом та зрівняльною системою розподілу ренти.

У перехідний період, коли відбувається суттєва трансформація відносин власності й форм господарювання, змінюються механізми функціонування економічної системи й розподілу доходів від виробничо-господарської діяльності, істотно зростає необхідність у розробці ефективного, адаптованого до сучасних умов економічного механізму реалізації рентних відносин. Тривале збереження регресивних тенденцій в економіці України свідчить про неефективність регулювання в сфері надровикористання [2;3;4], відсутність для цього адекватного теоретичного підґрунтя.

На основі аналізу гносеологічних і онтологічних підвалин рентних відносин найбільш адекватним об'єкту дослідження є системний метод, в якому конкретизуються основні положення методу матеріалістичної діалектики. Застосування зазначеного методу відкриває перспективи дослідження рентних відносин при визначенні елементів, взаємозв'язків між ними та форм прояву. Використання даного методу є доцільним як з огляду вивчення теоретичних складових, виявлення особливостей взаємодії учасників процесу рентогенерування, так і практичних аспектів, розробки заходів і рекомендацій щодо удосконалення існуючого економічного механізму реалізації рентних відносин.

Рентні відносини доцільно розглядати як процес взаємодії техніко-еконо-

мічної, соціально-економічної та організаційно-економічної складових з метою покращення результатів функціонування економічної системи та задоволення індивідуальних, колективних і суспільних потреб щодо отримання ренти. При визначенні змісту рентних відносин та особливостей їх прояву необхідно приділяти увагу системі рентних відносин, яка дозволяє проводити аналіз впливу змін у економічному середовищі на кількість рентних доходів, отриманих суб'єктами на мікрорівні та макрорівні.

Відносини власності виступають головним системоутворюючим фактором, що обумовлює сумісність та загальну спрямованість розвитку системи рентних відносин. Саме із проблемами інституціоналізації відносин власності на надра досить суттєво пов'язана проблема влади та впливу на систему рентоотримання.

Рентні відносини проявляють себе через сукупність економічних відносин між суб'єктами господарювання, державою, суспільними інститутами, що складаються при надкористуванні з приводу отримання, розподілу та перерозподілу рентних доходів в умовах жорсткого лімітування факторів виробництва та диференціації природно-техніко-економічних умов їх виробничого використання. Диференційна рента, як економічна категорія, виражає відносини, які виникають між власником надр та користувачем надр з приводу розподілу доходів, створених у процесі надровикористання, а показники диференційної гірничої ренти I та II є конкретними показниками, пов'язаними з процесами виробничого надровикористання. На підставі проведеного аналізу доцільно виділити та охарактеризувати основні економічні функції рентних платежів [8, с.117-123]: 1) доходоформує, що полягає в отриманні рентних доходів суб'єктами рентних відносин; 2) перерозподільчу – у здійсненні обґрунтованого міжрівневого розподілу ренти на макрорівні й мікрорівні між суб'єктами рентних відносин; 3) стимулює – у виробництві продукції на підставі раціонального надровикористання з урахуванням економічних інтересів; 4)

екологічну – у проведенні техніко-економічних заходів відносно зниження необґрунтованих втрат корисного компонента при надровикористанні на мікрорівні.

Механізм реалізації рентних відносин в практиці господарювання характеризується на кожному конкретному історичному етапі особливостями прояву змістовних складових економічного механізму реалізації рентних відносин та впливу регулюючих механізмів на систему рентних відносин.

Неоднаково спрямовані економічні інтереси суб'єктів у процесі надровикористання породжують необхідність їх погдженної реалізації, яка відбувається в межах економічного середовища та має безпосередній вплив на механізм реалізації рентних відносин. Система економічних інтересів відносно отримання ренти обумовлюється саме формами прояву відносин власності на надра, які знаходять своє вираження: по-перше, у поставлених цілях суб'єктів та діях, спрямованих на їх досягнення; по-друге, відображають існуючі відносини через призму соціально-економічного розвитку економічної системи з урахуванням специфіки конкретного етапу розвитку економічної системи. Зазначене вимагає здійснення розгляду економічного механізму реалізації рентних відносин щодо реалізації економічних інтересів відносно отримання ренти через систему її розподілу та перерозподілу на основі відокремлення часток держави та підприємця-орендаря надр, а саме: безальтернативного розподілу ренти на диференційну гірничу ренту I і диференційну гірничу ренту II та варіативного перерозподілу диференційної гірничої ренти II.

Державне регулювання системи рентних відносин відбувається завдяки активному законодавчому та нормативному впливу на виробничо-господарську діяльність підприємця-орендаря відносно надровикористання, який стосується аспектів контролю, коригування, стимулювання здобичі та збагачення корисних копалин з метою забезпечення адекватної політики в галузі надровикористання і рентоотримання, а також адекватної реалізації прав вла-

ності на надра.

Найбільш відповідним умовам перехідної економіки України є обґрунтований варіант перерозподілу прав власності на надра між державою та підприємцем-орендарем, що враховує специфіку їх економічних інтересів відносно рентоотримання та безпосередньо впливає на функціонування економічного механізму реалізації рентних відносин. У попередніх дослідженнях [9;10;14;15] з означеної проблематики доведена доцільність закріплення, по-перше, за державою, як власником надр, комплексу прав неповного відчуження, а саме: володіння; суверена; спадкоємства; безтерміновості володіння; заборони на використання способом, який завдає шкоди навколишньому середовищу; відповідальності вилучення за борги; остаточного характеру; на частину доходу; по-друге, за користувачем надр – комплексом прав неповного привласнення, а саме: використання надр; управління; безпеки при використанні; на частину доходу.

При формуванні економічного механізму реалізації рентних відносин необхідною умовою є вивчення специфічних форм реалізації рентних відносин у міжнародній практиці вилучення ренти з адекватним проведенням аналізу міжнародного досвіду щодо врахування специфіки національної економічної системи та правових аспектів надрокористування в Україні. Дослідження концепцій платного природокористування та надрокористування, систематизація основних форм отримання платні за використання родовищ корисних копалин у закордонній практиці господарювання дозволило виділити та проаналізувати основні комбінації платежів, спрямованих на вилучення ренти й оподаткування підприємницької діяльності в країнах з переважно державною формою власності на надра (США, Канада, ОАЕ, Малайзія, Норвегія, Данія, Великобританія, Німеччина, Мексика та ін.), а саме: фіксований внесок (FF); специфічний податок або податок на вартість (SAVD, "Royalties"); найвищу ставку податку на прибуток (HRIT); прогресивний податок на прибуток (PPT); податок на ренту ресурсів (RRT); коричневий

податок (BT); частину продукції (PS); податок на ресурсну ренту після виплати кредиту (RRTE); внесений відсоток (CI) [7;13;15].

Державне регулювання діяльності суб'єктів господарювання у сфері гірничих відносин в Україні ґрунтується на діючому законодавстві, яке визначає правовий статус гірничого підприємства, правові та організаційні засади проведення гірничих робіт, обумовлює необхідність ліцензування діяльності в сфері надровикористання. Основними вадами, що притаманні законодавчому регулюванню надрокористування в Україні, є наступні: а) порядок користування надрами в основному здійснюється на умовах розподілу продукції відповідно до укладеної угоди між суб'єктами (державою та інвестором), коли одна сторона (держава) доручає іншій стороні (інвестору) на визначений термін проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці (ділянках) надр та ведення пов'язаних з угодою робіт, а інвестор зобов'язується виконати доручені роботи за свій рахунок і на свій ризик з наступною компенсацією витрат й отриманням плати (винагороди) у вигляді частини прибуткової продукції. Отже, фактично розрахунки між суб'єктами проводяться не на підставі визначення показників диференційної ренти I та диференційної ренти II. Угода про розподіл продукції може бути двосторонньою та багатосторонньою, тобто її учасниками можуть бути декілька інвесторів, за умови, що вони несуть солідарну відповідальність за зобов'язаннями, передбаченими такою угодою, що фактично призводить до неможливості стягнення відповідних штрафних санкцій; б) не визначено процедури відносно проведення конкурсів щодо укладання угод; в) термін дії угод визначається сторонами, однак не може перевищувати п'ятдесяти років із дня її підписання, що є досить значним терміном; г) не надано права розпорядження виробленою продукцією на протязі розрахункового періоду, яким є квартал, жодній із сторін угоди, якщо інше не передбачене угодою без письмового погодження з іншими сторонами угоди; д) не

чітко визначено частини виробленої продукції, яка повинна розподілятися між суб'єктами, що призводить до неповного її отримання одним з них.

Проведений аналіз міжнародного досвіду, діючих законодавчих та нормативних актів, що регулюють відносини з приводу природокористування та надрокористування в Україні, обумовлює необхідність удосконалення існуючого економічного механізму реалізації рентних відносин з метою запровадження адекватного отримання, розподілу та перерозподілу ренти, яка б дозволяла: по-перше, проводити розрахунок кількісних показників ренти та її обґрунтований розподіл між суб'єктами відносин; по-друге, мати гнучкий характер щодо врахування впливу змін у економічному середовищі; по-третє, забезпечувати можливість надання підтримки підприємцю-орендарю.

Література

1. Московський О.І. Інституціональні напрями в сучасній економічній теорії // Економічна теорія. – 2004. – № 2. – С. 33-44.
2. Инякин В. Н. Природная рента как ресурс жизнеобеспечения // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2005. – № 97. – С. 163-171.
3. Кваснюк Б. Е. Рента и рентные отношения в Украине // Экономическая теория. – 2004. – № 3. – С. 9-23.
4. Мищенко В., Данилишин Б. Природно-ресурсная рента и рентная политика в Украине // Экономика Украины. – 2003. – № 12. – С. 4-14.
5. Ткаченко Н. Теоретичні та практичні аспекти рентних відносин // Збірник наукових праць. – Київ: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2001. – Вип. 30. – С. 64 – 67.
6. Ткаченко Н.И. Система мониторинга рентных поступлений // Экономика: проблемы теории та практики: Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету. – 2003. – № 172. – С. 493-498.
7. Ткаченко Н. И. Основные подходы к регулированию недропользования // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2004. – № 80. – С. 65-72.
8. Ткаченко Н. И. Функциональный контекст рентных отношений в условиях трансформационной экономики Украины // Механизм регулирования экономики. – 2004. – № 1. – С. 117-123.
9. Ткаченко Н. И. Институционные аспекты рен-тоориентированной поведінки в надрокористуванні // Экономика: проблемы теории та практики: Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету. – 2005. – № 200-2. – С. 501-505.
10. Ткаченко Н.И., Самойленко Е.Г. Ин-ституциональные аспекты функционирования монополий и теневой ренты в недропользовании // Научные труды Донецкого национального технического университета. Серия: экономическая. – 2005. – № 89-1. – С. 195-202.
11. Ткаченко Н.И. Современные трактовки экономической и дифференциальной ренты // Материалы научно-методического семинара «Проблемы трансформации экономики и формирование социально-экономической модели Украины». – Днепропетровск: ДДУ, 1997. – С. 219 – 223.
12. Ткаченко Н.И. Методология и методы исследования, образования и присвоения дифференциальной горной ренты // Проблемы переходной экономики Украины: материалы научно-практической конференции. – Днепропетровск: Січ, 1998. – С. 52 – 58.
13. Ткаченко Н.И. Перераспределение прав собственности при рен-тоориентированном поведении в горнорудной промышленности Украины // Материалы научной конференции «Ломоносовские чтения 2004» и Международной научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов – 2004», 3-4 мая 2004 г. – Севастополь: НПЦ “ЭКОСИ-Гидрофизика”, 2004. – С. 364-365.
14. Ткаченко Н.И. Основные подходы к регулированию недропользования // Збірник матеріалів п'ятої щорічної міжнародної науково-практичної конференції “Право і суспільство: актуальні проблеми взаємодії – шляхи європейської інтеграції”, 20-22 травня. – Вінниця: ВІ МАУП, 2004. – С. 135-136.
15. Ткаченко Н. И., Самойленко Е. Г. Регулирование надрокористування: проблеми детенізації рентних відносин // Матеріали науково-практичної конференції «Шляхи України до економічної безпеки» (15 квітня 2005 р.). – Харків: Вид-во Нац. ун-та внутр. справ, 2005. – С. 128-129.

Статья поступила в редакцию 06.01.2006